

**РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ:
BABEȘ-FRUCHTER, ADINA AND BĂRBULESCU, ANA. THE HOLOCAUST
IN SOUTH-EASTERN EUROPE: HISTORIOGRAPHY, ARCHIVAL RESOURCES AND REMEMBRANCE.
WILMINGTON, DE: VERNON PRESS, 2021. 322 P.**

Історіографія Голокосту в Південно-Східній та Центрально-Східній Європі тривалий час залишалася фрагментованою та нерівномірно розробленою. Попри суттєвий масив досліджень, спрямованих на осмислення цієї трагедії у загальноєвропейському вимірі, локальні сюжети регіону часто губилися в тіні «класичних» наративів, вироблених переважно західною історіографічною традицією. Цілі країни та окремі спільноти постали у такій перспективі як периферійні, другорядні або ж були представлені через призму обмежених національних інтерпретацій.

На нашу думку, однією з ключових причин такого стану була тривала обмеженість доступу до архівів, відсутність уніфікованих підходів до каталогізації джерел та загалом низький рівень інституційної комунікації. Лише поступова відкритість архівних установ у посткомуністичний період, а також розширення міжнародної співпраці сприяли появі нових корпусів матеріалів, що дозволили більш детально реконструювати регіональну специфіку антиєврейських практик. Водночас саме архівні знахідки останніх років актуалізували низку методологічних питань, пов'язаних з інтерпретацією локальних моделей насильства, колаборації чи порятунку. Нова хвиля досліджень спирається не тільки на розширений масив джерел, а й на іншу оптику — порівняльну, транснаціональну, включену в міжнародну дослідницьку комунікацію, що дозволяє детально проаналізувати унікальні місцеві механізми винищення та виживання.

У такому контексті поява колективного дослідження «The Holocaust in South-Eastern Europe: Historiography, Archival Resources and Remembrance» за редакцією Адіни Бабеш-Фрухтер та Анни Барбулеску, становить важливий внесок у розвиток згаданої тематики. Поеднуючи історіографічний огляд, презентацію архівних ресурсів та аналіз локальних історій, книга пропонує комплексний підхід до вивчення Шоа у згаданому вище регіоні. Водночас джерелознавчо орієнтований характер цієї праці робить її значущим етапом у процесі інтеграції Південно-Східної Європи до ширшого міжнародного дискурсу студій Голокосту.

Структура колективної праці складається зі вступу та трьох тематичних розділів. У вступній частині зазначається, що матеріали, розміщені у книзі, є результатами дослідницького воркшопу «Прикордонні території: архіви, дослідження та освіта», який був організований як нагода для обміну ідеями шляхом об'єднання дослідників з країн Південно-Східної Європи, організованого Національним інститутом вивчення Голокосту Елі Візеля в Бухаресті (Румунія) у березні 2018 р. Ця інституція є партнером Консорціуму європейської інфраструктури досліджень Голокосту (European Holocaust Research Infrastructure — European Research Infrastructure Consortium /EHRI-ERIC), мета якого — полегшення доступу до архівних ресурсів, консолідація знань про Голокост і зміцнення дослідницьких мереж серед вчених з Європи, США, Ізраїлю та решти світу. Як слушно вказується у вступі, ключове завдання колективної праці не переказ подій Шоа, а намагання окреслити різноманітні архівні інструменти, доступні дослідникам Голокосту, які дозволять їм як зануритися в численні аспекти геноциду в цьому регіоні, так і розкрити багатство архівних колекцій, які стали доступними в посткомуністичний період. Ба більше, на думку редакторів, щоб зрозуміти еволюцію досліджень Голокосту в Південно-Східній Європі, потрібно врахувати питання доступності архівів, політичної свободи та мнемонічної традиції (р. 10).

Тематика першого розділу присвячена архівним ресурсам у різних історичних контекстах. У першому підрозділі, над яким працювали Адіна Бабеш-Фрухтер та Анна Барбулеску, ключова увага

* к.і.н., асистент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

приділена румунським архівним установам та зміні їхньої позиції щодо доступу до матеріалів про Голокост — від ігнорування у комуністичний період до вільного доступу у добу незалежності. Друга тема — історіографічний шлях тематики геноциду євреїв у Румунії. Автори вказують не лише на нововведення, які сталися після падіння комуністичного режиму в країні, але на тематичні трансформації досліджень Голокосту. У наступній частині, підготовленій Атіллою Гідо, йдеться про архівні джерела з історії Шоа у Північній Трансильванії. Дослідник аналізує джерела, які містяться в архівних установах цього регіону, їхні типи, каталоги тощо. Не менш важливо, що автор окреслює джерельну базу цих архівів, яка не стосується Голокосту, але є важливою частиною єврейської історії періоду Другої світової війни (матеріальної спадщини, власності тощо). Остання частина цього розділу стосується впливу Консорціуму європейської інфраструктури досліджень Голокосту (EHRI/ERIC) на вивчення Шоа у європейських країнах. Авторська група, яка готувала цей підрозділ (Джайлс Беннетт, Шарлотта Гауварт, Дорієн Стівен, Веерле Ванден Делен), досліджує взаємозв'язок між історіографією Голокосту та доступом до архівних ресурсів, а також те, як це відображається на порталі EHRI. Крім того, автори детально розглядають випадки трьох різних країн — Німеччини, Бельгії та Нідерландів, — описуючи доступ до джерел та історіографію Голокосту для кожної з них, а також які можливості створює цифровізація для транснаціональних досліджень.

Тематика другого розділу об'єднує дослідження, які аналізують різноманітність архівних колекцій, доступних для дослідників Голокосту, та їхню актуальність для розвитку тем досліджень, все ще недостатньо представлених в історіографії держав Південно-Східної Європи. Розпочинається ця частина з тексту Данієли Озацкі-Штерн про колекції різноманітних джерел, які зберігаються в архіві Мошерет (Меморіальний центр вивчення і дослідження Голокосту, Ізраїль) та які матеріали з архівних фондів стосуються єврейського геноциду в Словаччині, Угорщині і Румунії в роки Другої світової (документи, епістолярна спадщина, візуальні джерела та матеріали, пов'язані з досвідом вцілілих єврейських спільнот після війни в цих країнах). Наступний підрозділ, над яким працювала Ієміма Данієла Плоскаріу, стосується малодослідженої теми, а саме переслідувань неопротестанських спільнот режимом І. Антонеску. Авторка слушно зауважує, що історія депортації цих релігійних громад (баптисти, адвентисти та інші) до Трансністрії є перспективною темою для майбутніх досліджень. Ба більше, вона вказує архівні установи та колекції документів, які можуть слугувати для реконструкції цих трагічних подій (державні архіви, документи місіонерських організацій, усні свідчення тощо). Підрозділ, написаний українською дослідницею Іриною Радченко, стосується ролі міжнародних гуманітарних організацій (Червоний Хрест, Джойнт тощо) у наданні допомоги та порятунку румунських євреїв у роки Другої світової війни. Її ключова увага зосереджена на характеристиці двох установ, у яких зберігаються архівні колекції документів на цю тематику — Меморіальний музей Голокосту у Вашингтоні (США) та Національний інститут вивчення Голокосту імені Елі Візеля (Бухарест, Румунія), а також намагається порівняти специфіку джерельної бази цих інституцій. Остання частина розділу, підготовлена Ласло Бернатом Веспремі, пропонує аналіз ролей, які відіграли сіоністські організації під час Другої світової війни, з акцентом на їхніх спробах врятувати євреїв від знищення. Дослідник описує складні взаємини між цими єврейськими організаціями, але головна його увага — на аналізі нових документів, які допомагають детальніше відтворити так звану історію «потяга Кастнера», спробі відомого діяча сіоністського руху Рудольфа Кастнера порятунку угорських євреїв від нацистів у 1944 р.

Остання частина колективного дослідження стосується наслідків Голокосту у цьому регіоні, а саме увіковічення пам'яті і мнемонічних практик. Розділ об'єднує три дослідження, які відображають те, як пам'ять про Голокост визнається сьогодні елементом публічної меморіалізації. Підрозділ Олени Біденко присвячений політиці та пам'яті про Голокост в Україні. На прикладі Українського інституту національної пам'яті (УІНП) вона досліджує публічні заходи, реалізовані УІНП після Революції гідності, з ушанування важливих сторінок Другої світової війни та місце Шоа у цій політиці. У наступній частині дослідник Петре Матей досліджує, як еволюціонувало сприйняття ромів та Голокосту в Румунії після падіння комуністичного режиму. На його думку, цей процес варто поділити на кілька етапів, кожен з яких мав свої характерні особливості: 1) початок 1990-х рр.; 2) 1997–2003 рр.; 3) 2003 р. й до сьогодні, що відображає зростаючий інтерес ромів до подій геноциду. Завершується ця частина книги цікавою розвідкою Йонуца Біліуце на малодосліджену тему — участь румунських православних священників у Голокості. Автор намагається обґрунтувати тезу про те, що такі історії співпраці священнослужителів намагалися приховати на місцевому (єпархіальному) і центральному (патріархальному) рівні.

Дослідник переконаний, що заборона доступу історикам до церковних архівних установ була спричинена своєрідною «змовою» між церквою та державою.

Підбиваючи підсумки рецензованої книги, варто зазначити кілька важливих думок. Поява цього колективного дослідження окреслює перспективи майбутніх наукових напрацювань для молодих науковців, адже згадані архівні колекції у країнах Південно-Східної Європи містять чимало важливої інформації, яка допомагає реконструювати недостатньо вивчені аспекти Голокосту у цьому регіоні. Ба більше, книга переконливо демонструє значення міжнародної цифрової співпраці — зокрема інфраструктур на кшталт EHRI-ERIC — у подоланні фрагментарності архівів і формуванні спільного дослідницького простору, а також є нагадуванням для вітчизняних дослідників про важливість подальшого вивчення Шоа на українських землях у роки Другої світової війни.